

6-10. YÜZYILLARDA KARADENİZ'İN KUZEYİNDE KÜRK TİCARETİ

Engin EROĞLU¹

Geliş: 03.01.2018 Kabul: 17.04.2018
DOI: 10.29029/busbed.374631

Öz

İskandinavya'dan Hazar Denizine kadar uzanan coğrafyada yürütülen kürk ticareti, 6.yy'dan itibaren yoğunlaşmaya başlamıştır. Bu duruma neden olan tarihi süreç 6-8. yy'larda Slav uruğlarından bir kısmının Orta Özi (Dinyeper) sahasından kuzeye İlmene ve Ladoga gölü çevrelerine kadar yayılarak Fin zümreleri ile karşılaşmalarıyla başlamıştır. 8.yy içerisinde ise Ladoga ve İlmene gölü çevresine nüfuz eden Normanlar, Yukarı İdil (Volga) ve Özi Nehri istikametine yayılmışlardır. Böylece Normanlar, İdil Nehri vasıtasıyla Hazar ülkesine ulaşmakla birlikte, Özi boyunca Karadenize inerek oradaki Slavlarla temas kurmuşlardır. Takip eden süreçte ise Normanlar ve daha sonra Rus tüccarlar, Fin ve Slav ahaliden aldıkları kıymetli kürkleri Hazar ve İdil Bulgar devletlerinin hamiliğinde, özellikle İslam ülkelerine satmışlardır.

Anahtar Kelimeler: Kürk, Ticari Yol, Ticaret, Ruslar, Hazarlar

FUR TRADE IN THE NORTH OF THE BLACK SEA IN THE 6-10. CENTURIES

Abstract

The fur trade, which runs from the Scandinavia to the Caspian Sea, began to focus from the 6th century. The historical process that causes this situation, began with encounters of some of the Slavic tribes, spreading from the field of Middle Ozi (Dnieper) northerly to the surroundings of Lake Ladoga and Ilmen with Fin societies in the 6-8th century. In the 8th century Normans which penetrated to the

1 Dr. Öğr. Üyesi, Amasya Üniversitesi, Tarih Bölümü, engin.eroglu@amasya.edu.tr,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9970-3141>.

Ladoga and İlmen Lake surroundings, spread in the direction of upper Idil (Volga) and Ozi River. So Normans arrived the Khazar country through the Idil River and also came down to the Black Sea through the Ozi and contacted the Slavs there. In the following process, Normans and later Russian merchants, sold valuable furs they receive from Fin and Slavic people, especially to Islamic countries under the patronage of Idil Bulgarian states.

Keywords: Fur, Trading Road, Trade, Russians, Khazars

Giriş

İnsanlık tarihinin en eski ekonomik uğraşı olan avcılık, yalnız beslenme kaynağı değil, aynı zamanda giyinmenin de önemli bir kaynağı olmuştur. Özellikle hayvancılıkla uğraşan Türkler için çalılara, taşlara ve soğuşa karşı dayanabilen elbiseler gerekliydi. Ögel'in ifade ettiği (Ögel, 1991:166) gibi; ata daha kolay binebilmek için çizme ve pantolon giyen, yiyecek ve silahlarını asmak için deri kemer kullanan ve soğuktan korunmak için kürklere² ihtiyaç duyan bozkır insanı için deri önemli bir giyim malzemesi olmuştur. Bununla birlikte kürkler zaman içerisinde İskandinavya'dan Çin'e kadar uzanan ve Kürk Yolu³ adı verilen ticari bir ağın ana ticari emtiası olmuştur.

Çalışmamıza konu olan Kürk Yolu'nun İskandinavya'dan Hazar Denizi'ne kadar uzanan güzergahındaki ticari faaliyetlerin, 6. ve 7. yy'da yoğunlaştığına dair kanıtlar bulunmaktadır. Fakat bu güzergah boyunca asıl yoğun ticari faaliyetler 8.yy'da görülmektedir. Bu ticari güzergah İskandinavya'dan başlayarak Fin Körfezi üzerinden Neva ve Ladoga Gölüne ulaşırdı. Daha sonra Volkhov Nehri, İlmen Gölü, Msta Nehri ve bu nehirlerden sonra kara yolu ile İdil (Volga)'e ulaşıldı. İdil Nehri'ni takiben Hazar Denizi'ne ulaşıldı, aynı yolla geri dönüldü (Bury,2015:412;Kurat, 2014:15-16). Yine İdil'den Urallara uzanan saha da kürk yönünden zengin bir potansiyele sahipti. Ana ticari emtiası kürk olan bu ticari ağın sınırlarını ele geçen paralardan tespit edebilmek mümkün olmaktadır.

Kürk Yolu güzergahı üzerindeki siyasi güç unsurlarına baktığımızda ise Göktürk Devleti'nin zayıflamasıyla birlikte İdil havzasında Hazarlar, 620'lerden itibaren siyasi bir güç olarak ortaya çıkmaya başlamışlardır. Bizans ile dostane, İslam ülkeleriyle ise düşmanca ilişkiler içinde olan Hazarlar, Doğu Avrupa'daki

2 Kürk: Bazı hayvanların, giyecek yapmak için işlenmiş postu (URL).

3 Hazar ve Bulgar devletlerinin kurulduğu bölgeden başlayarak Ural, Güney Sibiryay,Altaylar ve Sayan Dağları üzerinden Çin ve Amur Nehri'ne ulaşan yolda emtiası kürk olan ticari faaliyetler yürütölmekteydi. İpek Yolu'na kuzeyden paralel uzanan bu yola Kürk Yolu denilmektedir . Bu ticari yolun emtiası sincap, sansar, tilki, samur, kunduz, vaşak vb. kürkler ile bunlardan imal edilen caket, pantolon, ayakkabı ve çizme idi (Kafesoğlu, 2014:313).

konumları sebebiyle kuzey güney yönünde akan ticari faaliyetleri düzenlemişlerdir (Baykara,2001:41). Hazarların hakim olduğu saha başta İdil Nehri olmak üzere nehirleri, verimli toprakları, ormanları ve sağlam iklimi ile cazip bir yaşam alanı olmuştur (Kurat,1972:112).

Araplar ve Hazarlar arasında 7.yy ortalarından itibaren (Zimonyi,1990:60) süregelen mücadelelerden sonra, 9.yy başlarından itibaren sağlanan barış ortamı ile birlikte Müslüman tüccarlar yönlerini Hazar ülkesine çevirmişlerdir. Buradan kürkler, köleler ve orman ürünlerinin Müslüman tüccarlar tarafından satın alınması ticari faaliyetleri hızlandırmıştır. Hazarlar Doğu-Orta Avrupa, İskandinavya, Çin, Orta Asya ve Yakındoğu arasındaki (Kafesoğlu,2014:313; Zimonyi,1990:81) ticari faaliyetlere hamilik etmişlerdir.

Takip eden süreçte ise Hazarlar tarafından yönetilen ticari yol güzergahlarının kontrolü 920'lerden itibaren İdil Bulgarlarının eline geçmeye başlamıştır (Golden,2007:43-44). Bunda Rusların, Hazar topraklarına saldırılarının önemli etkisi bulunmaktadır. Böylece bölgede Bulgarların askeri ve siyasi anlamda yükselişi, İdil Bulgar Devleti'nin kurulmasıyla sonuçlanmıştır.

Bu anlamda İdil Bulgarları, İdil ile Kama nehirleri arasındaki bölgeye 3. yy'dan itibaren gelen Türk toplulukları ile bölgede yaşayan diğer kavimleri itaat altına almışlardır. Güçlü bir teşkilat yapısına sahip olan İdil Bulgar Devleti'nin, Bulgar hanı Almuş devrinde İslamiyeti kabul etmesiyle (Karahana,2012:22-23) İslam ülkeleriyle yapılan ticari faaliyetler daha da artmıştır.

1. Hazar Devleti Döneminde Kürk Ticareti

Hazar Devletinin en güçlü olduğu dönemde, Slav uruğlarından bir kısmı 6-8. yy'larda Orta Özi (Dinyeper) sahasından kuzeydeki İlmen ve Ladoga gölü çevrelerine kadar yayılarak Fin zümreleri ile karışmışlardır. Buradaki ormanlarda çok miktarda kıymetli kürke sahip hayvanın yaşaması, Slavların başlıca geçim kaynaklarının avcılık olmasına neden olmuştur. Slavlar üzerinde hakimiyet kuran Hazarlar, Slav kavimlerinden ev veya saban başına bir kılıç veya bir samur derisi vergi (Kafesoğlu, 2014:315) almışlardır. 8.yy içerisinde ise Ladoga ve İlmen gölü çevresine nüfuz eden Normanlar, Yukarı İdil ve Özi Nehri istikametine yayılmaya başlamışlardır. Böylece Normanlar, İdil Nehri vasıtasıyla Bulgar ve Hazar ülkesine ulaşmakla birlikte, Dinyeper boyunca Karadeniz'e doğru inerek oradaki Slavlarla temas kurmuşlardır. Ticari faaliyetlerle uğraşan Normanlar, Fin ve Slav ahaliden aldıkları kıymetli kürkleri Hazar pazarlarına, hatta İslam memleketlerine getirerek satmışlardır. Yerli Slav halkının Normanlar vasıtasıyla Bizans ile ticari ilişki kurdukları da bilinmektedir. Bu anlamda, şehirlerde biriken ticari malların

muhafazasını ve nehirler üzerinden bu malların Bizans'a sevki sırasında gerekli güvenliği Normanların oluşturduğu Vareg kıtaları sağlamıştır (Kurat, 2014:17; Kurat, 1972:40).

Diğer taraftan Hazar⁴ Devleti; Orta Asya'yı Orta Avrupa'ya, İşkandinavya'yı Yakındoğu'ya bağlayan başlıca kara ve nehir yollarından elde ettiği transit gümrük vergisi gelirleriyle zenginleşmiştir. Güçlü ordusu sayesinde kervan ve su yollarının emniyetini sağlayarak, Avrasya coğrafyasında Hazar barışı (Pax Khazarica) adıyla anılan bir barış ortamını tesis etmiştir (Kafesoğlu,1991:518).

Önceleri Terek boylarını merkez seçen Hazarlar, sonraları merkezlerini Aşağı İdil boyuna kaydırmişlardır. Burası İdil, Yayık, Don ve Kuban gibi dört büyük nehrin havzasını teşkil etmekle birlikte, devrin en büyük ticaret yollarının kavşağında bulunmaktaydı. Burası, İşlam dünyası (Suriye, Irak, İşan, Türkistan) ile İşkandinavya arasındaki büyük ticari faaliyetlere imkan sağlamaktaydı. Yine Harezm'den başlayıp Aşağı İdil boyuna ve oradan ise Karadeniz sahillerine kadar uzanan büyük kervan yolu da bu kavşak noktasından geçmekteydi. Hazar ülkesine Orta İdil ve Kama boylarından kıymetli kürkler başta olmak üzere, birçok ticari mal ulaşmaktaydı. Ayrıca Çin ile Türkistan'dan ipek gibi kıymetli kumaşlar; İşan ve Bizans'tan ise çeşitli sanat ve ziynet eşyası gelmekteydi. Bu suretle Hazar Devleti, merkez olarak seçtiği bu bölgenin ekonomik gelişmeyi sağlayabilecek nitelikteki imkanlarından faydalanmaktaydı. Hatta Hazarlar hem İşkandinavya'dan Bizans'a uzanan Kürk yolu güzergahını hem de İdil'den başlayıp İşkandinavya'ya uzanan Kürk yolu güzergahını ellerinde tutmak için günümüzdeki Kiev şehrinin bulunduğu bölgede Sambata adını taşıyan bir ticari merkez kurmuşlardı (Kurat, 1972: 31,33).

İbn Hurdazbih ve İbn Havkal'ın verdiği bilgiye göre kürk ticaretinin en önemli aracılardan birisi olan Vareg Ruslar⁵ Hazar ülkesine siyah tilki derisi, samur, sansar ve kunduz derisi ile birlikte balmumu getirmişlerdir. Bunlar, Slavların yaşadığı bölgelerden nehirler üzerinden gemiler vasıtasıyla Hazar bölgesinin bir şehri olan Hamlic'e ve başkent İdil (Etil)'e varmış ve mallarının onda biri oranında vergi vermişlerdir. Ayrıca beraberlerinde getirdikleri Slav köleler için de aynı oranda vergi ödeyerek, ticari mallarını Bağdat'a nakletmişlerdir (İbn Havkal,2014:301,303, 363-364; İbn Hurdazbih,2008:130-131). Öyle anlaşılıyor

4 Hazar hakanı ve Hazar aristokrasisi tarafından büyük bir ihtimalle 8. yy>da Halife Harun er-Reşid döneminde kabul edilen Yahudilik, bir devlet dini olarak kalmış, zaman içerisinde önemini yitirerek yerini İşlamiyete bırakmak zorunda kalmıştır (Barthold,2004:61).

5 Vareg, Bizans'ın ticaret güvenliğini sağlayan ücretli Norman kıtalarına verilen genel isidir. Rus ise bu vareglerden olup, Slavlar arasında yerleşen, devlet kuran ve Slavlar üzerinde hakimiyet kuran zümrenin adı olmalıdır. Kendilerine tabi olan Fin ve Slav topluluklardan aldıkları kürkleri, Hazar pazarlarına getirip satmışlardır (Kurat,2014:16-17).

ki Vareg Ruslar ya da Normanlar kendilerine tabi olan Slavlar ile birlikte Fin ahaliden aldıkları kıymetli kürkleri Hazar pazarlarına getirerek satmışlardır. Bu malların Hazar pazarlarından Horasan güzergahındaki bölgelere dağıtımına ise büyük ölçüde Harezmliler (İbn Havkal,2014:363,364) aracılık etmiştir. Harezm'in en büyük şehri olan Cürcâniye'den hem Hazar ülkesine hem de Horasan'a (İbn Havkal,2014:360) kervanlar kalkmıştır.

9.yy'ın ortalarına doğru, Peçeneklerin Cim (Emba) boylarına gelerek Hazarlara komşu olmalarını müteakiben Hazar Kağanlığı'na saldırımları, Harezm-İdil ticaret kervan yolunun güvenliğini olumsuz yönde etkilemiştir. Bu durumun Hazar Devleti'nin ekonomisine zarar vermiş olması muhtemeldir. 940'tan itibaren ise özellikle Hazarların Karadeniz sahilindeki Tamatarhan gibi büyük ticaret merkezleri Rusların saldırılarına maruz kalmıştır (Kurat,1972:42).

Bütün bu olumsuzluklara rağmen Arapların 9.yy başlarından itibaren Kafkasya'da savunma siyasetine dönmesi (Kafesoğlu,2014:313) Dağıstan'ın Derbent ve havalisi dışındaki kısımların Hazarların elinde kalmasını sağlamıştır. İslam sınır şehirleri ile Hazar ülkesi arasında daima tarafsız bir bölge bulunmaktaydı. Fakat Harezm askerleri zaman zaman bu bölgeyi aşmak suretiyle, bölgedeki olaylara müdahale etmekteydiler. Buna neden olan en önemli olay ise Rusların saldırıları olmuştur (Barthold,2004:58).

Ruslar akınlarını İdil Nehri boylarına ve Hazar Denizi'ne doğru genişlettiklerinde ise ticaretin güvenlik içerisinde sürdürülmesini isteyen Hıristiyan tüccarlar ile Hazar ülkesinin Müslüman halkının birlikte mukavemeti sonucunda Ruslar geri püskürtülmüştür. Ancak 965 senesinde Rus knezi Svyatoslav'ın seferi sonrası Hazar ülkesi birkaç sene içerisinde tamamen Rusların eline geçmiştir. Hazarların bu kötü duruma düşmelerinde, Ruslar ve Peçenekler arasındaki müttefiklik ilişkisinin (İbn Havkal,2014:27) de etkisi olmuştur. Svyatoslav, iktisadi ve kültürel bakımdan Kiev Rusyası'na nispeten daha ileri olması dolayısıyla Bulgar ülkesine yerleşmek istemiştir. Ancak Svyatoslav Bizans imparatorunun yardım talebi neticesinde, Tuna Bulgarlarına karşı imparatora yardım etmek için bölgeden ayrılmıştır. Svyatoslav'ın Hazar ülkesini terk etmesinde Ruslara karşı mücadele eden Harezmlilerin de payı bulunmaktadır (Barthold,2004:58-60,62-63). Ancak Harezmlilerin yardımı, Hazar Devleti'ni Rus istilasının yıkıcı tesirlerinden kısa bir süre kurtarmış olmakla birlikte, Hazar Devleti'ni tekrar eski gücüne döndürmeye yetmemiştir.

2. İdil Bulgar Devleti Döneminde Kürk Ticareti

Kürk Yolu'nun başlıca tüccarlarından birisi de Ogurlar ile onlardan bir kol olan Bulgarlardır. Büyük Bulgar devletinin yıkılması neticesinde, 7.yy'ın ikinci yarısında Bulgarlar ikiye ayrılmıştır. Bunlardan Karadeniz'in kuzeyinden Balkanlar'a

giden Tuna Bulgarları Orta Avrupa ve Bizans arasındaki ticari yola hakim olmuş, ekonomik olarak yükselmiş ve Balkanlar ile Doğu Avrupa'nın en zengin şehirlerini kurmuşlardır (Kafesoğlu,2014:313).

Bulgarların İdil havzasında kalan ve İdil Bulgarları adıyla anılan bölümü ise bir vassal olarak, Hazar hakanının sarayına rehinelere sunmak zorunda kalmıştır. Ayrıca Bulgar hükümdarı her sene, her hane için Hazar Devleti'ne bir samur derisi vergi (İbn Fadlan,2016:36) vermekle mükellefti. Ancak 922'den itibaren İdil Bulgarlarının bir vassal gibi değil, bağımsız bir devlet gibi hareket ettiğini görmekteyiz. Nitekim Bulgar hükümdarı Almuş'un bu tarihte Hazarlara karşı bir kale inşa etmek için, ihtiyaç duymadığı halde (İbn Fadlan,2016:37), halifeden sembolik miktarda maddi yardım istemesi bir anlamda İslamiyeti benimsemiş bağımsız bir Bulgar devletinin ortaya çıktığını göstermektedir (Golden,2014:321). 940'tan itibaren ise İdil Bulgarlarının daha bağımsız bir şekilde hareket etmesi Hazar Devleti'nin hızlı çöküşüne neden olan etkenlerdendir (Heyd,2000:90). Çünkü Hazarlar, Aşağı İdil bölgesindeki ticari faaliyetlerini İdil Bulgarları vasıtasıyla (Zimonyi,1990:81) yürütmekteydiler. Bu durum Hazar ekonomisine büyük bir darbe vurmuş olmalıdır. Bu gelişmeler sonucunda Hazar Devleti'nin başkenti Hanbalık'ın ticari ilişkiler üzerindeki foksiyonunu, İdil Bulgar Devleti'nin başkenti Bulgar şehri (Kafesoğlu,2014:313) üstlenmeye başlamıştır.

İdil Bulgarları Harezmi bölgesi aracılığıyla İslam dünyasıyla, Hazarlardan daha yakın münasebetlerde bulunmuşlardır. Bulgarların İslam medeniyeti ile temaslarını Harezmi ve Samanoğullarına ait kentler vasıtasıyla gerçekleştirmelerinin nedeni İslami bağlardır (Barthold,2004:62-63). Öyle ki İdil Bulgarları İslam orduları ile doğrudan hiç bir temas olmaksızın, özellikle Hazar, Harezmi ve Samani ülkesinden Müslüman tüccarlarla kurulan ticari ilişkiler sonucunda İslamiyeti benimsemişlerdir (Yüksel,2001:69). Bunun sonucunda Hazarlarla ilişkiler zayıflarken İslam dünyasıyla ilişkiler güçlenmiştir (Baba,2013:198).

Mukaddesi'ye göre; Harezmi üzerinden Horasan ve Maverünnehir bölgelerine sevkedilen samur, sincap, kakım, vaşak, çakal,tilki ve keçi derisi ile birlikte koza, desenli ipek, mum, kehribar, kurutulmuş balık, balık kemiği, balık dişi, kaymak, bal, kılıç, zırh, hazır ok ve Slav köle Bulgar ülkesinden tedarik edilmekteydi. (Mukaddesi,2015:334.)

Bulgarlar, ülkelerine gelen Müslüman tüccarlar vasıtasıyla İslamiyeti tanımının yanı sıra, Harezmi ve Samanoğulları topraklarına giderek İslami yaşamın gereklerini de yerinde görme imkanı elde etmişlerdir. Bu durum İslam ülkeleriyle yapılan ticari faaliyetlerin hacminin genişlemesine neden olmuştur.

Böylece Doğu Avrupa'nın ana su yolları olan İdil ile Kama'nın birleştiği yerde kurulmuş olan İdil Bulgar Devleti, bu önemli konumundan dolayı uluslararası

ticaretin önemli bir merkezine dönüşmüştür. Öyleki siyasi anlaşmazlık yaşadıkları Ruslar dahil, ilişki kurdukları bütün milletlerle ticari ilişki kurmuşlardır. Ticaretin getirdiği servet Bulgar şehirlerinin gelişmesine (Minorsky,2008:120;Golden,2014:323) katkı sağlamıştır. Bunun yanında ticari faaliyetlerde merkez olma konumu, İdil Bulgar Devleti'ne ekonomik refahın yanında askeri ve politik açıdan (Baba,2013:197) da bir güç sağlamıştır. Bu anlamda Bulgar tüccarlar Slav, Baltık ve İskandinav coğrafyası ile Orta Asya, Arabistan'ın doğusu, İran, Hindistan ve Çin arasında yürütülen ticareti faaliyetleri yönetmişlerdir. Ticari gümrük vergisi devletin hazinesine büyük katkı sağlamıştır. Ülkeye giren ticari mallardan devlet, onda bir oranında vergi almıştır. Ayrıca özellikle Ruslar tarafından ülkeye getirilen kölelerin de on tanesinden birisi (İbn Fadlan,2016:37) vergi olarak alınmıştır (Hakimov vd.,2017:166).

İbn Battûta'nın verdiği bilgilere göre; Bulgar ülkesine giren kürkler sadece Slav, Baltık ve İskandinav coğrafyasıyla sınırlı değildi. Bu anlamda İbn Battûta, Bulgar ülkesinden Sibiry'a doğru yaptığı yolculuğu anlatırken; Sibirya sınırında durduklarını kafilede bulunan tüccarların elinde ne varsa oraya bıraktıklarını ve ayrıldıklarını kaydeder. Ayrıca, ertesi gün tüccarların eşyaları bıraktıkları bölgeye geldiklerinde bırakılan eşyaların alındığını yerine samur, sincap ve kakım kürklerinin bırakıldığını kaydetmektedir. (İbn Battûta,2000: 480-481) Bu ifadelerden anlaşılacağı üzere kürk ticaretinde Sibirya bölgesi de önemli bir tedarik bölgesi olmuştur.

Diğer taraftan ülkeye gelen ticari mallar Bulgar ülkesinin sosyal yaşamına da renk katmıştır. Nitekim Bulgar ülkesinde yapılan arkeolojik kazılarda Baltık kehribarı, Doğu'dan gelen güzel kapkacaklar, Rus ve Bizans camı ile zengin insan gruplarının ilgi duyacağı diğer birtakım değerli eşya ortaya çıkarılmıştır (Hakimov vd.,2017:166).

985'lerde Harezm yoluyla İdil Bulgar coğrafyasından samur postları, sincap postları, sansar, tilki, kunduz, her renk tavşan ve keçi derileri, kavak ağacı tahtaları, başlıklar, balık tutkalı, balık dişi, kunduz yağı, koyun ve sığırlar ithal edilmekteydi (Golden,2014:322,323). Ayrıca bu coğrafya bal ve balmumu (Yüksel,2001:72) temini yönünden de önemli bir bölge olmuştur.

Diğer taraftan Bulgar kuyumcu ustaları değerli taş işleme yöntemlerine vakıf olup telkâri⁶ ve değerli taşlardan yapılan küçük boncuklarla süsleme işinde ustaydılar. Yüzük, bilezik, küpe, gerdanlık ve diğer ziynet eşyaları Bulgar ustalarının kuyumculuk sanatındaki maharetlerini göstermekteydi. (Hakimov vd.,2017:166). İdil Bulgarlarının kuyumculuk alanındaki ürünleri, ticari ilişkiler neticesinde İsveç'e

6 Gümüş ya da altın tellerle yapılmış motiflerle süsleme işi.

kadar uzanan coğrafyaya yayılmış ve özellikle de bu coğrafyada yaşayan Slavları cezbetmiştir (Yüksel,2001:72). Kuyumculuk ile ilgili ürünlerin, balmumu ve kürk karşılığında Slav ahaliyle takas edilebilir oluşu, kuyumculuk mesleğinde gelişmeyi mümkün kılmış olmalıdır.

Bulgar ülkesinde, Müslüman devletlere ait paralar kullanılmakla birlikte, yerel para birimi olarak kürk de kullanılmıştır. Bu kürklerin en değerlisi sansar derisinden yapılanı idi (Golden,2014:323). Yine sikkenin az olduğu dönemlerde sincap derisi de para yerine kullanılmıştır. Sincap anlamına gelen “tiyia” günümüzde de bölgede yaşayan Kazan Türkleri arasında para anlamında kullanılmaktadır (Kurat,1972:114-115). Akdeniz ve Orta Asya'da üretilen mamüller, İdil Bulgar toprakları üzerinden Fin-Ogur halklarıyla kürk karşılığında takas edilmekteydi (Golden,2014:323). Ayrıca Ural ile Yyatka civarındaki ormanlarda kıymetli kürk yapımı için elzem olan hayvanların çokluğu Bulgar topraklarında kürk ticaretinin ziyadesiyle artmasını sağlamıştı. Samur, kakım, tilki ve sincap gibi hayvanların derileri Bulgar ülkesi vasıtasıyla Türkistan, İran, Arap ve Bizans ülkelerine ihraç edilmekteydi (Kurat,1972:114-115).

Arkeolojik buluntulara göre, İdil Bulgarları kendi adlarına para basmadan önce Sasani, Emevi, Abbasi ve Samani paralarını da kullanmışlardır. Fakat 10. yy başlarında devlet şekillenmeye başlayınca İdil Bulgarları için para basımı bir zaruret haline gelmiştir. Bu nedenle İdil Bulgarları gümüş Samani dirhemlerini⁷ taklit ederek yoğun bir şekilde para basmışlardır. Bulgar basımı gümüş paralar İdil Bulgarlarının hüküm sürdüğü bölge dışında, Baltık civarında, İskandinavya'da, Kiev Rusyası topraklarında, Danimarka, Almanya, Polonya ve hatta Gotland adasındaki kazılarda dâhi ortaya çıkarılmıştır. Bu gümüş paraların yayılmış olduğu geniş coğrafya, İdil Bulgarlarının yoğun ticari münasebetlerini göstermesi bakımından önem arz etmektedir (Koç,2010:224-225). İhtiyaç duyulan gümüş ise; kürk, köle, ahşap, kehribar, bal ve diğer emtia karşılığında Samani bölgesinden temin edilmiştir (Michailidis,2012:324).

İslam ülkeleriyle yürütülen ticari faaliyetlerin yanında, İdil Bulgarları ile Bizans arasında anlaşmalarla tespit edilmiş ticari ilişkiler de gerçekleşmiştir. Öyle ki İstanbul'da yerleşmiş Bulgar tüccarlar dâhi bulunmaktaydı. Ancak bunların ticari kazançları zaman içerisinde Rum tüccarlarının hasedini çekmiştir. Bu haset öyle boyutlara ulaşmıştır ki Bulgarlar iş merkezlerini ikinci derece bir ticari merkez olan Selanik'e nakletmeye mecbur kalmışlardır. Hatta bu durum Tuna Bulgarlarının kralı Simeon ile Bizans İmparatoru IV. Leon arasında savaş açılmasına dâhi sebebiyet vermiştir. Bu süreç sonunda Ruslar Müslüman Bulgarları nüfuzları altına alarak,

7 İdil ve Kama bölgesinde kazılar sonucu ortaya çıkarılan ve 9. yy>a tarihlenen gümüş paralar Sasani kökenlidir (Zimonyi,1990:81).

onlara zorla Hıristiyanlığı kabul ettirmiş ve kendileri için çok yararlı olan bir aracıyı ortadan kaldırmışlardır (Heyd,2000:75,90).

Sonuç

İskandinavya'dan Hazar Denizi'ne kadar uzanan ve ana ticari emtiası kürk olan ticari ağın sınırlarını, ele geçen Arap ve İdil Bulgarlarına ait paralardan tespit edebilmek mümkün olmaktadır. Diğer taraftan İskandinavya'dan Hazar Denizi'ne kadar uzanan Kürk Yolu güzergahındaki kürk ticareti, 6. ve 7. yy'larda yoğunlaşmaya başlamıştır. Bununla birlikte, bu güzergah boyunca asıl yoğun ticari faaliyetler 8.yy'da görülmektedir. Bu durumu besleyen iki temel gelişme söz konusu olmuştur. Bunlardan birincisi Hazar Devleti'nin en güçlü olduğu dönemde, Slav uruğlarından bir kısmı 6-8. yy'larda Orta Özi sahasından kuzeye İlmen ve Ladoga Gölü çevrelerine kadar yayılarak Fin zümreleri ile karışmalarıdır. İkincisi ise 8.yy içerisinde Ladoga ve İlmen Gölü çevresine nüfuz eden Normanların, Yukarı İdil ve Özi Nehri istikametine yayılmaya başlayarak, İdil ve Özi Nehri boyunca Karadeniz'e doğru inerek oradaki Slavlarla temas kurmalarıdır. Bu teması takip eden süreçte Normanlar ve daha sonra Rus tüccarlar, Fin ve Slav ahaliden aldıkları kıymetli kürkleri Hazar Devleti'nin hamiliğinde satmışlardır. Hazarların kürk ticareti üzerindeki hamiliği, 10. yy başlarından itibaren İdil Bulgar Devleti'ne geçmiştir. Bununla birlikte Bulgarlar, ticari ilişkiler vasıtasıyla İslamiyeti tanımış ve benimsemişlerdir. Bu durum İslam ülkeleriyle yapılan ticari faaliyetlerin hacminin genişlemesine neden olmuştur.

KAYNAKÇA

- Baba, Shahla Manzoor (2013), "Origin and History of Volga Bulghärs: A Study of the Journey from Central Asia to Volga-Ural Region and the Formation of Volga Bulghäria", *Journal of Asian Civilizations*, Vol. 36, Issue 1, p.189-200.
- Barthold, V. V. (2004), *Orta Asya Türk Tarihi Dersleri*, Haz. Hüseyin Dağ, Ankara, Çağlar Yayınları.
- Baykara, Tuncer (2001), *Türk Kültür Tarihine Bakışlar*, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Bury, J. B. (2015), "The Empire of the Khazars and the Peoples of the North", *A History of the Eastern Roman Empire*, Cambridge University Press, pp .402-426.
- Golden, Peter (2014), "Rusya'nın Orman Kuşağı Halkları", *Erken İç Asya Tarihi*, Çev. Mete Tunçay, Der. Denis Sinor, İstanbul, İletişim Yayıncılık, s.312-344.
- Golden. Peter B. (2007), "Khazar Studies: Achievements and Perspectives", *The World of the Khazar*, Edited by Peter B. Golden, Haggai Ben-Shammai and András Róna-Tas, Leiden, Boston, s. 7-58.
- Hakimov, Rafail vd. (2017), "Bulgar Devleti", *Atlas Tartarica*, Çev. İlyas Kemaloğlu, Tataristan Cumhuriyeti Ş. Mercanî Tarih Enstitüsü, s.164-169.

- Heyd, W. (2000), *Yakın Doğu Ticaret Tarihi*, Çev. Enver Ziya Karal, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İbn Battûta, Ebû Abdullah Muhammed Tancî (2000), *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, Çev. A. Sait Aykut, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, cilt 1.
- İbn Fadlan (2016), *İbn Fadlan Seyahatnamesi*, Çev. Ramazan Şeşen, İstanbul, Yeditepe Yayınevi.
- İbn Havkal (2014), *10. Asırda İslam Coğrafiyası*, Çev. Ramazan Şeşen, İstanbul, Yeditepe Yayınevi.
- İbn Hurdazbih (2008), *Yollar ve Ülkeler Kitabı*, Çev. Murat Ağarı, İstanbul.
- Kafesoğlu, İbrahim (1991), "İslam Öncesi Türk Devletleri", *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, cilt 3, s.516-588.
- Kafesoğlu, İbrahim (2014), *Türk Milli Kültürü*, İstanbul, Ötügen Neşriyat.
- Karahan, Akartürk (2012), "Kaşgarlı Mahmud'un Kayıtlarında İdil Boyu Türk Lehçeleri", *Türkbilgi*, Sayı 24, s.21-32.
- Koç, Dinçer (Ağustos 2010), "Nümizmatik Verilere Göre X. Yüzyılda İdil Bulgar Emirleri", *Türk dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı 187, s.223-236.
- Kurat, Akdes Nimet (1972), *Türk Kavimleri ve Devletleri*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Kurat, Akdes Nimet (2014), *Rusya Tarihi:Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Michailidis, Melanie (2012), "Samanid Silver and Trade along the Fur Rout", *Medieval Encounters*, Vol 18, Issue 4/5, p.315-338.
- Minorsky, V. (2008), *Hudûdü'l-Âlem Mine'l-Meşrik İle'l-Magrib*, Çev. Abdullah Duman- Murat Ağarı, İstanbul, Kitabevi.
- Mukaddesî (2015), *İslam Coğrafiyası (Ahsenü't Takâsım)*, Çev. Ahsen Batur, İstanbul, Selenge Yayınları.
- Ögel, Bahaeddin (1991), *Türk Kültür Tarihine Giriş*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, cilt 5.
- URL:http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5a4985e37060d3.9384898.(E.T. 20.12.2017)
- Yüksel, Ahmet Turan (2001/Bahar), "İlk Müslüman-Türk Devletlerinin Siyasi, Kültürel ve Medeniyet Tarihi Üzerine", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı XI, s.67-99.
- Zimonyi, Istvan (1990), "The Origins of the Volga Bulgars", *Studia Uralo-Altaica*, 32, Universitas Szegediensis de Attila Jozsef, Nominata.